

КРУГЛИЙ СТІЛ «ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ»

Чи можна осмислити феномен Майдану за допомоги усталених соціальних та ідеологічних визначень, а чи він вимагає зміни політичного словника? Чи мав Майдан ідеологію/ідеології і чи вплинув на популярність тих чи тих ідеологій? Майдан і політичний радикалізм: «праві» й «ліві» на Майдані — фантоми чи реальні сили? Майдан і держава — протистояння чи комплементарність? Як Майдан усвідомлював сам себе? Якими були засади самоорганізації та діяльності Майдану? Яку роль на Майдані відіграла релігія? Майдан минув чи продовжується?

На ці питання спробували віднайти відповіді учасники круглого столу «Ідеології Майдану».

Андрій Бондар

«Головний пафос Майдану — десакралізація державної влади»

Для мене особисто Майдан як явище був насамперед своєрідною колізією, зіткненням особистості й держави, конфліктом сучасної української особистості, яка більше не знаходила собі місця в такій державі. На мою думку, саме це було головним ідеологічним складником нашого протесту. Держава ввійшла в суперечність із критичною кількістю людей, яких не задовольняв її стан. Важливою в цьому сенсі, як мені здається, є проста річ, що об'єднувала, якщо не 99% учасників революції, то переважну більшість: ці громадяни змогли, навчилися, зуміли жити без держави, яка в певний момент стала бар'єром і перепорою. З'ясувалося в певний момент,

© Є. БИСТРИЦЬКИЙ,
А. БОНДАР,
К. ГАЛУШКО,
А. ЄРМОЛЕНКО,
В. ЄРМОЛЕНКО,
В. КЕБУЛАДЗЕ,
С. ПРОЛЕЄВ,
Ю. ЧОРНОМОРЕЦЬ,
2014

що без неї можна і без неї краще. Але оскільки, зрештою, без неї все-таки не можна, то її варто змінити. Йдеться про патерналістську форму держави — макабричне постсоветське утворення, сформоване з елементів опікунчої держави радянського зразка, цинічного популізму і ностальгії. Держави, яка вже не вбивала і не садила до психлікарень і тюрем, але не дозволяла розвиватись, встановлювала межу можливостей для великих груп людей, існувала в режимі негативного відбору і пропагувала регрес і занепад під виглядом «стабільності». Той стан громадянського суспільства, в якому ми перебували до Майдану і під час Майдану, якраз і окреслює, як на мене, цю головну проблему, стан українського духу: українець може жити без держави. І оце «антидержавне», умовно кажучи, суспільство, що пройшло Майдан і мало би сподіватися від нових політиків, які вийшли на останні парламентські вибори, якихось форм звільнення, емансипації, зменшення тиску, отримало щось абсолютно інше. Всі без винятку політичні сили знову заговорили про «розбудову держави», «сильну державу», яка керує, обмежує і регламентує, але не дозволяє від себе звільнитись. Замість держави-регулятора й арбітра знову пропонується певний образ держави-наглядача, якого неможливо позбутися, але можна підкупити. Майдан не виходив за «сильну державу». Навпаки, головний його пафос — десакралізація державної влади, що й було явлено багатьма знаковими подіями.

Юрій Черноморець

Християнські ідеї у просторі спротиву

Я хочу розглянути лише один аспект теми «Ідеології Майдану», а саме місце християнських ідей у загальному просторі спротиву. 1 грудня 2011 року, до двадцятиріччя референдуму про незалежність, три найбільші церкви України провели круглий стіл у Могилянській академії. Тоді Українська православна церква, Українська православна церква Київського патріархату і Українська греко-католицька церква ухвалили спільну відозву, у відповідь на яку, власне, і виникла «Ініціатива Першого грудня». У цій відозві церкви пропонували три складові національної ідеї. Але перш ніж сказати про них, слід зазначити важливий момент щодо загального характеру цього документа. Відозва церков від 1 грудня була побудована на підставі оригінальної парадигми, яку можна визначити так: ліберальна теологія визволення. Як у теології визволення, йшлося про необхідність перейти від стану несвободи до стану свободи. Але тут річ не у соціальному визволенні, не у досягненні соціальної свободи. Вимоги церков були спрямовані на обґрунтування необхідності в Україні стану громадянської свободи. Щодо самих трьох складових національної ідеї, пропонує церквами для суспільства, то першою було названо повагу до закону. Але при цьому під «законом» розуміли «правовий лад», «правову державу». Повага до правового устрою, на думку авторів відозви, є природним продовженням поваги до Божого Закону. Другий елемент — це визнан-

ня гідності людини як абсолютної цінності, оскільки кожна людина є живий образ Божий. Це дуже важливий пункт, оскільки з 2008 року Російська православна церква у своїх програмних документах стверджувала, що люди діляться на дві категорії: ті, хто є фундаменталістичними християнами — «більш рівні», «більш богообразні», мають більшу свободу, ніж всі інші люди. Отже, основні християнські церкви всупереч російським нововведенням підкреслювали вже звичне для сучасного християнського соціального вчення положення, що будь-яка людина є образ Божий і має неподільну людську гідність, незважаючи на будь-які індивідуальні особливості. Третя риса для національної ідеї, пропонованої церквами, — це солідарність. Не секрет, що найбільше спричинилася до виникнення і пропаганди ідей ліберальної теології звільнення Українська греко-католицька церква. Бачення було таким, що активність церков, яка мала збудити спочатку інтелектуалів, а потім і ціле суспільство, була на часі через очевидну слабкість українського громадянського суспільства. З погляду церков, власне громадянське суспільство в Україні не досягло тієї точки розвитку, щоб самому продукувати зміни. А у відозві 1 грудня 2011 року церкви наголошували, що зміни вкрай необхідні. Церкви дуже критично оцінювали весь 20-річний період незалежності як блукання народу пустелею, дуже критикували захоплення еліти та мас матеріальними благами, критикували відсутність розуміння необхідності ідеалів та цінностей загальнолюдського порядку. Церкви набували значення допоміжної сили для громадянського суспільства, і навіть більше — церкви мислили себе не як сакральну владу, а як один з інститутів українського громадянського суспільства. Тобто домодерні структури, якими є церкви, виступали як інституції постмодерного громадянського простору, які мусили узгоджено діяти під час кризи: усі церкви мають закликати до мирного характеру протестів, до недопущення насилля з боку правоохоронців щодо протестувальників, а також з боку протестувальників щодо органів правопорядку. Усі церкви були сповнені рішучості виконувати роль можливих посередників між владою і опозицією, між народом і політичною елітою для знаходження шляхів розв'язання кризи. Усі церкви розуміли, що будуть діяти згідно із мірою власної готовності бути членами загального громадянського суспільства. Тобто той, хто є більш модернізованим, як наприклад, УГКЦ, той буде більше брати участі. Хто ж зовсім не є модернізованим, як УПЦ, той буде стримувати негативні настрої у лавах своїх вірних, виборювати мир. І можна сказати, що програма відозви 1 грудня та пов'язані із нею ролі церков були успішно виконані.

Але поряд із цим сюжетом під час самого Майдану виникла потреба у церкві як сакральній владі, що створює особливий культурний простір, однаково відкритий для лібералів та націоналістів. І церкви створили своєю присутністю, актуалізацією давніх традицій спільний простір, який був, по-перше, природно відкритий для націоналістів. Але оскільки церкви проповідували модернізовані соціальні ідеали, то цей простір був, по-друге,

відкритий і до лібералів. Відтак, українські церкви мимоволі сприяли поєднанню націоналістів і лібералів, і це стало передумовою успіху революції. Наскільки це важливо, можна зрозуміти на прикладі Росії. Там на Болотній площі ліберали та націоналісти так і не знайшли спільного знаменника, залишилися чужими одне одному — і програли. Влада в Україні намагалася розколоти Майдан на лібералів і націоналістів, надто одразу після Нового року. Націоналістів представляли як екстремістів, із якими не можна мати жодної справи. А лібералів — як не здатних на рішучі дії, як людей, від яких не може бути жодної користі. В Україні під час протестів багато в чому саме церкви надали можливість уживатися спільно тим, хто не знаходив спільності безпосередньо між собою. І ще раз наголошу, що це стало можливим завдяки відкритості українських церков до громадянського суспільства, до його вимог, завдяки тому, що церкви не боролися за специфічно християнсько-демократичні чи християнські цінності, а саме за загальні громадянські ідеали. Наші церкви не протистояли комусь чи чомусь, не боролися за заборону абортів чи пільги для себе, а боролися за свободи та права громадян, вірних і невірних, праведників і грішників.

Також на самому Майдані стало зрозумілим, що самі по собі солідарність та актуалізація громадянського суспільства не працюють, не створюють нову державу, не витісняють стару владу. Самого лише єднання громадян та їхньої самоорганізації виявилось замало. З'явилася гостра потреба в апеляції до трансцендентного, а церкви і були тими вустами, якими народ став апелювати до абсолютного як джерела можливих історичних змін. Для самих церков ця роль провідника останньої надії виявилася несподіваною і вельми відповідальною, і дуже добре, що церкви не зрадили свій народ, а були з ним в усіх найтяжчих випробуваннях. Тобто церкви були спочатку налаштовані на загальну роль провідника певної соціальної технології, яку ще колись проповідував Андрей Шептицький: об'єднання суспільства знизу, від родин, від місцевих громад, від невеликих колективів до цілого нового суспільства і наново підготовленої еліти. А тут виявилось, що потрібно бути саме церквами як місцем апеляції до трансцендентного, бути церквами, які підтримують народ у його боротьбі й самі страждають під час історичних подій. Звичайно, я, як радикально налаштований християнин, очікував, що церкви будуть не просто із народом, а виведуть своїх вірних на специфічно релігійні акції протесту за взірцем Філіпін, на чолі із предстоятелями церков. На жаль, цього не сталося. Але, з іншого боку, церкви знайшли у собі твердість протистояти спробам влади змусити церковних керівників публічно підтримати «наведення конституційного порядку».

Обличчя Майдану значною мірою сформувало те, що можна назвати так: мінімалістична християнська ідеологія. Не випадково, що сьогодні набувають популярності такі сили, як Самопоміч або Демократичний альянс, що вийшли із християнської демократії, але стали більш універсальними. Багато в чому і менталітет Майдану, і його масовість, і його успіх — це ре-

зультат того, що українські церкви теж не стали боротися за специфічно християнські цінності та ідеї, а знайшли у собі сили стати на захист фундаментальних цінностей та загальнолюдських ідей.

На сьогоднішній момент церкви не утримуються на цій висоті, тому що почалася внутрішня боротьба, взаємне поборення, з'явилися звинувачення ззовні України. І головне — церкви не надали спільного суспільного ідеалу постмайданового суспільства, не дали нариса, якою конкретно має бути преображена Україна. Церкви не випрацьовують жодної позитивної програми, яка б розвивала і конкретизувала ідеї відозви 1 грудня 2011 року. Немає ідей для України, хоча очевидно, що ми і сьогодні перебуваємо у стані суспільної кризи. Цих ідей від церков нам бракує буквально як повітря, і цей дефіцит духовного кисню для суспільства може спричинити і духовну кризу в найближчому майбутньому.

Потрібно повернутися до 2011 року, згадати, що в розвиток відозви було висунуто й певні соціальні ідеї. Одні пропонували згадати ще й про необхідність соціального визволення і синтезувати ліберальну теологію визволення із марксизмом чи хоча б соціал-демократичними ідеями. Інші богослови вважали, що необхідно розвинути ідеали консервативної революції, суголосні націоналізму та фундаменталізму. Вже тоді було все-таки зроблено вибір на користь більш простої ідейної конструкції загальних принципів — правова держава, гідність та свобода людини, солідарність суспільства. І сьогодні церквам необхідно із цих ідей вивести нові, пов'язані з ідеалами свободи принципи та пріоритети, запропонувати їх вірним і суспільству для широкої дискусії.

Володимир Єрмоленко «Рідинні ідеології» Майдану

Я хотів би почати з ідеологічного парадоксу Майдану, який завжди був певною причиною недостатнього розуміння наших подій в інших країнах світу.

Однією з рис Майдану було те, що я би назвав “рідинними ідеологіями”. Справді, з ідеологічного погляду Майдан був досить цікавою сумішшю, цікавим ідейним «коктейлем». *Емоційно* він був патріотично-націоналістичним. *Раціонально*, на рівні розуму, він був ліберальним: гасла Майдану — гідність, права людини, верховенство права тощо — були ліберальними. Але *організаційно* він був лівим: це був простір без грошей, простір комуни, простір взаємопомочі. Він був правим на рівні емоцій, він був ліберально-центристським на рівні розуму і він був лівим на рівні організації. Його *душа була правою*, його *розум був центристським*, його *тіло було лівим*.

Це те, чого ані на Заході, ані на Сході не зрозуміли, намагаючись той чи той аспект витягнути на поверхню. Бо, наприклад, західний світ прагне ідеологічної стрункості: він шукав у Майдані якийсь особливий ідеологічний проект. Для одних коментаторів цей проект був ліберальним, для інших — націоналістичним. Але Майдан був більшим, ніж ці ідеологічні проекти.

Другий момент. Описуючи події Майдану, я би запропонував поняття «революція дарунку». Майдан був не лише Революцією Гідності, але й Революцією Дарунку. Що я маю на гадці? Ми жили й ми продовжуємо жити в олігархічному суспільстві — тобто суспільстві, побудованому на логіці «rent-seeking», життя за рахунок ренти, коли людина прагне отримувати більше, ніж віддавати. Ідеальне справедливе суспільство — це суспільство обміну (обміну як матеріального, так і символічного): я даю і я отримую; люди дають приблизно стільки, скільки віддають. В олігархічному суспільстві людина прагне отримати більше, ніж давати. І йдеться не лише про «олігархів» у точному значенні цього слова; йдеться про певний олігархічний вірус, який поширюється і на решту суспільства. Це така своєрідна мрія про ренту.

Майдан був повною альтернативою цієї логіки. Люди *давали більше, ніж вони отримували*. Це така форма солідарності, яка зараз продовжується у волонтерському русі. Але велике питання, що постає зараз, — чи воно триватиме так і далі.

Ця логіка дарунку була спрямована проти олігархічної логіки пошуку ренти. Майдан закінчився тимчасовою перемогою дарунку над рентою — але на захист моделі «rent-seeking» виступив Кремль.

Річ у тому, що сучасна Росія існує та розвивається за логікою *геополітичної олігархії*. Росія є *геополітичним олігархом, геополітичним рейдером*. Бажання отримати більше, ніж давати, тут присутнє не тільки у тканині суспільства, а й на рівні держав, на рівні геополітики.

У цьому сенсі ми перебуваємо в радикальній ціннісній розбіжності з Російською Федерацією, бо українське суспільство готує себе до думки, що справжнє суспільство народжується від солідарності, коли віддаєш більше, ніж отримуєш; а російське суспільство продовжує жити в логіці «брати більше, ніж давати». Росія побудувала «rent-seeking» (на базі вуглеводнів) як підґрунтя своєї політики, свого державного будівництва. Все в Росії крутиться не навколо логіки творення нового, давання нового — а навколо логіки пошуку ренти.

Те, що зараз в Росії називають «геополітикою», якраз і відображає цю ситуацію. Бо те, що, наприклад, Александр Дугін називає «геополітикою», є поверненням до соціального дарвінізму, до XIX століття, де суспільство мислять у термінах біологічних, де люди ведуть боротьбу за виживання. І в цій боротьбі за виживання дарунків неможливий у принципі. Або ви з'їдаєте, або вас з'їдають.

Але росіяни це мислять не тільки в термінах внутрішньої політики, але й у термінах зовнішньої політики. Вони мислять зовнішню політику в термінах великих тварин, які борються за життєвий простір, за Lebensraum.

Тому геополітика Російської Федерації є насправді *зоополітикою*. Це розгляд політичних організмів як великих тварин, які ведуть біологічну боротьбу за існування.

Але якщо повернутися до теми ідеологій, то можна помітити ось яку цікаву деталь. Майдан засвідчив рідинність ідеологій в українському суспільстві: він був правим на рівні емоцій, ліберально-центристським на рівні розуму та лівим на рівні організації. Ця рідинність більш-менш характерна для історії ідеологій останніх двох століть. Попри те, що вони вели й ведуть безкомпромісну війну між собою, ідеології дуже часто обмінюються масками, образами, метафорами та ідеями. Класичним прикладом є тоталітаризми ХХ століття (які водночас були і правими, і лівими); але приклад можна знайти й, наприклад, у «весні народів» ХІХ століття, де поєднувалися ліво-ліберальна тема емансипації, свободи та звільнення із правою темою сакрального тіла та регенерації.

Проте російська культура та російська політика рухаються за трохи іншою логікою. На відміну від західної культури, де головним принципом мислення є принцип несуперечності, лейтмотивом російської культури та політики є принцип суперечності. Тут головним принципом логіки — так званої діалектичної логіки — є саме суперечність. Російська культура насолоджується тим, що її мислення суперечливе. Вона насолоджується тим, що буде православний комунізм. Вона насолоджується тим, що буде антифашистський фашизм. Вона насолоджується тим, що здійснює дії агресора з риторикою захисту прав націй на самовизначення — тобто захищає тільки тоді, коли атакує.

Велика битва європейської культури — це битва між прогресом і традицією. Цієї битви в російській культурі немає. Найбільші російські диктатори (Петро Перший, Катерина Друга, Олександр Перший, Ленін, Сталін, а тепер Путін) були за своїм характером «західниками», тобто інтегрованими в західне життя, скептичними щодо бородатого «традиціоналізму». Для сучасної російської культури немає суперечності між рухом у майбутнє і рухом у минуле: крок назад є кроком вперед, крок уперед — кроком назад. Це пошук прогресу стосовно самого прогресу. Кроком уперед є, наприклад, повернення до нарративу «великої перемоги», постійне ритуальне повторення її. Це те, що Європа знає під назвою «консервативної революції» (повернення до традиції шляхом революції); але те, що в Європі було лише епізодом, в Росії скидається на постійну незмінну логіку існування.

І тут великий парадокс: Європа продовжує намагатися бути в логіці ідеологічної стрункості. Тому ультраправі люблять Росію, бо вважають, що вона є ультраправим проектом; ультраліві люблять Росію, бо вважають, що вона є ультралівим проектом. Але насправді Росія є ультраправо-ультралівим проектом. І в цьому немає для росіян суперечності, бо головним принципом логіки для них є суперечність, тобто відсутність формальної логіки.

Утім, повернімося до теми рідинності ідеологій: ця рідинність була благом під час Майдану, бо вона робила Майдан чимось більшим, ніж якийсь окремих ідеологічний проект. Натомість зараз вона може стати пасткою, бо українська політика як ніколи потребує розмежування ідеологій і струк-

турування політичного поля навколо ідей, а не лише навколо «фінансово-промислових груп» чи «лідерів».

Євген Бистрицький

Майдан та ідентичність

Спинюся на суперечностях, що стосуються використання таких понять, як ідентичність, зокрема національна ідентичність, у контексті подій Майдану, і того, що відбулося після Майдану. Це пов'язане і з тим, що йдеться про формування ідентичності і на Майданах, і на Антимайданах.

Від самого початку масовий протестний рух мав проукраїнську мотивацію. Річ у тому, що процес підписання Угоди про асоціацію супроводжувався російською антипропагандою. Відмова від її підписання мала своєю альтернативою зближення з Росією, вступ до Митного союзу трьох пострадянських країн.

Громадська думка щодо режиму Януковича як визначально проросійського надзвичайно посилилася після його відмови від підписання та наступних домовленостей з Росією із приводу газу та кредиту. Тому мотивація національної ідентичності стала підставою для руху Майдану і залишається такою й сьогодні. Саме тому масово мотивованими учасниками протестів стали жителі Заходу України та україноорієнтовані жителі інших регіонів. Переживання української єдності супроводжувало весь рух Майдану — починаючи від запрошення до виступів на сцені представників Греко-католицької та Української православної церков до виступів суто проукраїнських музичних гуртів. Це вособлювало відчуття національної згуртованості, солідарності.

На цьому ґрунті знайшла спільну мову різнобарвна політична опозиція. Партії, що їх важко віднести до правих, об'єдналися з радикальною, націоналістичною партією «Свобода», яка впродовж попередніх років виступала з гаслом «Україна — для українців» і вдавалася до антисемітської риторики. У перших критичних зіткненнях майданівців і «Беркуту» відзначилися футбольні фани. Їхній екстремізм будувався на об'єднанні на підставі традиційного протистояння міліції, а отже, і владі. У подальших зіткненнях, коли виникла потреба у більш масовому та довготерміновому протистоянні внутрішнім військам, серед протестувальників виокремилася інша численна бойова група. Їх об'єднала та сама пронаціональна мотивація захисту української ідеї проти російської та антидемократичної брутальної влади олігархів і бандитів.

Відтак, у світогляді Майдану, який ще називали «духом Майдану», відбулося, особливо для стороннього спостерігача, поєднання проукраїнських, інколи радикально націоналістичних, поглядів та політичних вимог, з одного боку, і всього протестного руху як такого, що спрямований від Росії до Європейського Союзу, до ліберальних цінностей. Між собою рівно спів-

існують український патріотизм, бажання від'єднатися від Росії та російської культури й устремління до впровадження громадянських європейських цінностей з притаманним їм визнанням фундаментальних свобод людини.

З іншого боку, мірою розгортання протестного руху та посилення боротьби з військами влади ідеологічні орієнтири основної бойової групи радикалізувалися. Зрештою постав у реальності (або як образ масової свідомості) «Правий сектор», з його чітко радикальною націоналістичною програмою та подальшою заявкою на створення політичної партії. У травні її лідер Дмитро Ярош почав змагання за посаду Президента. Цікаво, що націоналістична риторика партії «Свобода» за цей час, за умов її участі в об'єднаній опозиції змінилася на менш радикальну. Натомість політична риторика «Правого сектору» спрямована на критику базових західних цінностей і так само проти втручання Заходу, як і Росії, у внутрішні справи України.

Це був вступ, а тепер я змалюю певну картину, де хотів би вирізнити не стільки емоційний рівень, рівень правил, політичних ідеологій і структур, скільки рівень, який я назву рівнем ідентичності, рівень життєвого світу. Візьму для прикладу власного родича, шахтаря, який жив колись у Нижній Кринци (Донецьк). Після війни, ще замолоду потрапив сюди, працював на шахті, одружився, побудував будиночок, мав невеличке хазяйство. Це його життєвий світ. Він прожив життя тут, створюючи тканину цього життєвого світу, вочевидь, орієнтуючись на одну із найбільш підручних речей — мову, російську мову, на російсько-орієнтовані цінності повсякденного життя. Інакше кажучи, він відчуває себе «вжитим» у цей життєвий світ, його частиною, і це його світ. Називайте його чи то «російським світом», чи то «руським миром», як завгодно. Такі речі відбуваються на рівні, що його я би назвав «рівнем ідентичності». Рівень ідентичності — це не той рівень буття людини, який можна легко визначити, мовляв, “оце ідентичність як така”, — так, як ми можемо в принципі описати ту чи ту політичну структуру або політичну ідеологію. Це те, що залишається в речах, коли ми відкидаємо їхню фізичну предметну форму, те що у Гайдеггера означено як «підручні речі», те що злютовує людей на рівні фундаментальної єдності, на рівні належності до їхнього життєвого світу. Цей рівень відрізняється від того, що ми можемо доволі просто реконструювати у раціоналізованих і, в цьому сенсі, точних описах. До цього рівня належить те, що ми часто називаємо мораллю в тому її вимірі, який мотивує наші дії у безпосередніх межах життєвого світу. Ми звикли звертатися й оцінювати такі категорії моралі, як справедливість, гідність, честь тощо з перспективи їхньої категорійної універсальності. Втім, для кожного життєвого світу, культури, ідентичності ці поняття набувають унікального змісту. Можна віднести до цього і відповідальність у її різних модальностях, які стосуються суспільної моралі або суспільних відносин.

На рівні переживання свого життєвого світу такому шахтареві пропонується вибір (я не кажу, хто пропонує) між російським світом і тією формою ідентичної солідарності, яка ясно виявила себе на Майдані, тобто про-

українською. Це йому пропонується не на рівні моральної проповіді, а на рівні вибору правових відносин, що внаормовують його вибір, — відносин міжнародного права та українського національного права. Він відчуває, що це не є справедливо, й каже: «Я маю право — моральне право або право на рівні ідентичності — відстоювати свій життєвий світ». Із цього випливає (якщо далі розвинути ці міркування), що така людина починає відстоювати свою національну ідентичність: у площині загального переживання своєї належності до певного життєвого світу в принципі немає різниці, у якій предметній формі це матиме здатність бути висловленим, вираженим. А втім, між загальним переживанням власної ідентичності і її предметним оречевленням (реіфікацією) є фундаментальна різниця. Ідентичність проєціюється на речі. Це можуть бути найрізноманітніші речові прояви ідентичності. Якщо ви надаєте людині зброю, матимемо проєкцію ідентичності на дію цієї зброї. Відстоювання та колективний захист власної ідентичності проєціюється на речі війни. Тобто, інакше кажучи, виникає те, що можна означити як «проєкт війни» — від рівня ідентичності до рівня політичної реіфікації, або політичної дії. І не тільки політичної. Війна — це продовження політики іншими засобами.

Ми маємо справу із суперечністю та переходом між двома рівнями буття: ідентичності як буття-можливості і буття речей, які оточують нас або у формі фізичних предметів чи інструментів (зокрема інструментів війни), або як наявні приписи права, норми, політичні судження тощо.

Як бути тут? Якою може бути відповідь Майдану Антимайданові? (Або щодо тих післямайданових наслідків, які виникли для Антимайдану?) Як поєднати два рівні — рівень ідентичності й рівень політико-правового закріплення ідей та намірів Майдану? Якою може бути наша відповідь? Я залишаю тут це питання відкритим. Я би назвав це колізією між двома рівнями — трансцендентальним рівнем ідентичності та її об'єктивізацію в політичних діях.

Всі апеляції на кшталт «така ментальність у українців» або «така ментальність у росіян» не працюватимуть, тому що це є неправомірною реіфікацією того, що зветься рівнем ідентичності. Якщо ми підемо цим шляхом, то будемо приписувати зайві сутності реальності Майдану та після-Майдану. Легше за все накидати свої суб'єктивні бачення та думки, вдаючись до реіфікації, до опису в термінах, немовби дуже простих і зрозумілих, до раціоналізованих образів. Проте ситуація складніша. Як її буде розв'язано, не зовсім зрозуміло. Вона така не тому, що маємо поганих політиків, не тому, що вони не мають чітких відповідей. Вони не мають чітких відповідей саме тому, що ще ніхто не дав відповіді, як це питання розв'язати. Це дилема — дилема ідентичності та політико-правових структур, які держава обов'язково мусить застосовувати, щоб бути державою.

На мій погляд, розв'язання може бути лише практичне. Дуже погана практика війни, коли йдеться про те, щоб провести кордон. Ті кордони, які

ми знаємо, проводяться фізично, але існують вони в нас — кордони між ідентичностями, проект яких виявився практично-військовим. Йдеться про ту лінію, до якої дозволили дійти тим і іншим, нашим і іншим. Я зараз не говоритиму про агресивну роль Росії і не говоритиму про ідентичність «русского мира», який хоче себе відстояти. На цьому я спинюся.

Володимир Єрмоленко: Якщо цей конфлікт, який ми маємо, є конфліктом ідентичностей, то чи можна людину переконати, змінити ідентичність? Бо нам часто кажуть, що Донбасові не так пояснили. Їм треба краще пояснити. То чи не ілюзія це, що людині можна пояснити?

Євген Бистрицький: Ви маєте на увазі дискурсивне пояснення, раціонально-комунікативне? За допомоги чого ви хочете пояснювати? Вступати в діалог? Мовно?

Володимир Єрмоленко: Як завгодно.

Євген Бистрицький: Розв'язання — це вся сукупність дій. Починаючи з мовного і аж до абсолютно практичного і державного аспектів. А як воно побудується, як усе буде розв'язано — це питання суто практичне.

Юрій Чорноморець: Цінністю Майдану був мирний протест. Саме мирний. І те, як церкви підтримували людей. Це було дійсно цінністю. А виходить, що на Сході, де йде війна, цю цінність втрачено. За цим — абсолютне незасвоєння Росією такої християнської цінності. Але люди на Сході приходять до цієї цінності, побачивши хаос і розруху. (В Луганській області вже, здається, 9 республік, які воюють між собою.) Може, орієнтуючись на цю цінність, можна дійти усвідомлення можливості співжиття незважаючи на різність ідентичностей?

Євген Бистрицький: Якщо ми спробуємо зробити аналітику ідентичностей, ми зіткнемося із тим, що називається чеснотами. Чесноти — це ті ущільнення буття, на яких можна «помацати» структуру ідентичності. Чесноти не бувають не ідентичними. Наприклад, справедливість як така. Але кожна культура і кожен життєвий світ мають своє уявлення про справедливість. Якщо говорити дуже просто, справедливість для мусульманського життєвого світу інша, ніж справедливість російського community. Коли ми говоримо, що на Майдані була Революція Гідності, ми потрапляємо в обійми чесноти. Якщо для Аристотеля і Платона такою чеснотою була розважливність, то можна стверджувати, що гідність включає в себе цю розважливність і толерантність, безумовно. Гідність є універсальною цінністю, бо це усвідомлення, що й інша людина заслуговує на фундаментальні права людини. Але почалася війна. І виходить, що було порушено гідність одних і, як результат, інших.

Юрій Чорноморець: Мені здається, що ми всі страждаємо — й усе суспільство страждає — якраз на брак гідності. Ми всі маємо антропологічну катастрофу — невміння поставити себе на місце іншого. Нам бракує цього Кантового початку. І це цікаво, бо у звичайному житті з людьми можна розмовляти й актуалізувати їхні внутрішні ресурси. Розмовляти можна, скажімо,

у Харкові, але ми наразі не можемо сказати, що можна розмовляти в Донецьку.

Євген Бистрицький: Мені здається, що розмовляти й пояснювати варто. Не ставити умову, мовляв, ми такі, а вони такі. Почнімо думати, чому це так. Умови можливості з'ясовувати.

Учасник круглого столу: Не можна поділяти Схід і Захід. Ми маємо говорити в іншій площині. Є люди, які пов'язують себе з радянським минулим. Але є й інша частина, яка пов'язує себе з суто українською архаїкою. І поки ми не проведемо болочку для України десоветизацію, українці, як показали останні соціологічні дослідження, виконуватимуть тільки ті закони, які вони вважають справедливими. Суспільство, яке вийшло на Майдан, — це люди, які виростили з радянських «штанців», а держава залишається і далі радянською. І мені здається, що завдання філософів підтримати цю хвилю десоветизації інтелектуально.

Євген Бистрицький: Ви праві, є різні модальності. Те, що Майдан почався з громадських організацій, з NGO-сектору, і певною мірою закінчується цим (бо волонтерські організації — це громадські організації), є шлях становлення політичної нації. А стосовно того, що філософи мають докластися до десоветизації, то розкажіть як, і ми докладемося.

Кирило Галушко

Євромайдан: розмиті ідеології, “Фейсбук-революція” та історичні аналогії

Порушена на круглому столі проблема є справді вагомую, оскільки ціннісне, ідеологічне оформлення Революції Гідності мусить відіграти значущу роль у тих суспільних трансформаціях, які відбуваються. Однак це не привід обов'язково шукати тих ідеологій, яких не було. Сьогодні дослідження ідеологічного насичення масових протестів у Києві лише розпочинаються, оскільки специфіка дослідницького поля Євромайдану кінця 2013-го — початку 2014-го, принаймні у сенсі репрезентативного вивчення громадської думки учасників протестів, не була сприятливою через очевидні причини. Тому багато в чому зовнішні та включені спостереження дослідників, певні екстраполяції та рефлексії тут відіграють не меншу, якщо не більшу роль.

Завдяки зусиллям експертної спільноти, перші зовнішні оцінки щодо ідеологічного змісту Євромайдану були розвіяні ще під час його дії. Я маю на увазі відкритий лист низки фахівців, дослідників правих рухів з кількох країн щодо «ненаціоналістичності» Євромайдану (лютий 2014-го)¹. Він визначався як «визвольний демократичний рух», учасниками якого стали носії дуже різних політичних переконань, аж до лібералів включно. Патріотична націо-

¹ <http://vaadua.org/news/andreas-umland-kyivs-euromaidan-liberationist-and-not-extremist-mass-action-civic-disobedience>

нальна символіка Євромайдану, деякі гасла, які відносяться до часів існування Організації Українських Націоналістів, могли сформувасти у зовнішнього спостерігача (я тут не кажу про пропагандистські кліше російських проурядових медіа) враження національного радикалізму. Проте факт залишається фактом — інші українські політичні традиції, окрім національно-патріотичної (різних формацій), не мають аналогічного символічного, візуального ряду та альтернативних гасел. Звідси питання про те, наскільки у нас сьогодні оформлені такі «політичні традиції», які мусять бути за своєю природою ідеологічними. Тому увесь широкий спектр протестувальників почав позиціонувати себе в символіці національного радикалізму, яка просто стала маркером «свій—чужий», а не ознакою етнічної чи ідеологічної належності. У результаті ми маємо суперечливий наслідок: національні праві рухи втратили монополію на свій символічний ряд, який перетворився на загальнонаціональний для представників соціального активу.

Отже, якщо брати зовнішні втілення, то передусім ідеологічну еволюцію Євромайдану можна оцінити як еволюцію від поміркованості до радикалізму. Але це не ідеологічний критерій, а ознаки політичного темпераменту. Післямайданові еволюції масових суспільних настроїв, які можна оцінювати за результатами парламентських виборів осені 2014 року, показують, що сучасний український «радикалізм» не має опори на традиційні ідеології — якщо ми розуміємо під ідеологією сформульовану систему цінностей, яка містить певні політичні, культурні та економічні філософії й однією з цілей якої є політичне впровадження чи артикуляція.

Підтверджують цю думку і результати дослідження політичних орієнтацій лідерів українського сегменту Фейсбуку на початку Євромайдану². Я є прихильником вжитку поруч з іншими терміна «Фейсбук-революція» щодо Революції Гідності, оскільки соціальні мережі виступили основним комунікативним інструментом тривалих масових протестів, що відрізняє ситуацію від, наприклад, Помаранчевої революції 2004-го. Так от, найпопулярніші блогери, які впливали на соціально-політичну позицію близько 2 мільйонів користувачів мережі, не могли чітко визначити свою ідеологічну орієнтацію (в рамках «класичних ідеологій») і не мали партійної належності. Через це ми могли б говорити про домінування серед опозиційних блогерів позиції «проти» правлячого режиму (негативної програми), а позиція «за» (позитивна програма) спиралася не на ідеологічні складові бажаних суспільних чи політичних реформ, а на буквальне заперечення «суспільних вад» — тобто «позитивом» є просто «подолання негативу», наприклад корупції.

Для розуміння місця Євромайдану в ретроспективі українських масових соціальних рухів, революцій та «революцій», варто провести певні історичні

² Galushko K., Zorba N. Ukrainian Facebook-Revolution? Social Networks Against a Background of Euromaidan Social Research (November–December 2013) <http://euromaidan-researchforum.ca/tag/twitter/>

аналогії. Міські повстання у Києві траплялися і раніше: ми можемо, зокрема навести приклад київських Віче 1068, 1113 та 1146 років. Очевидно, що це були аналоги київських Майданів ХХІ сторіччя — масові протести, які мали помірковані та насильницькі прояви. Повстання 1068-го було спричинено воєнною поразкою князів від половців та загрозою захоплення міста. 1113-й — незадоволення новим князем після смерті попереднього (умовний аналог 2004 року); закінчилося успішним закликанням до влади популярного князя. 1146-й — за обставин міжкнязівських усобиць протест вилився у перше в давньоруській практиці договірне оформлення відносин міської громади і князівської влади. Проте усі київські віче мали екстраординарний характер — тобто відбувалися не регулярно, а лише в ситуації соціально-політичної кризи. Будучи інструментом прямої демократії, вони не мали наслідком перехід до якоїсь системи представництва або тривалу зміну політико-правових норм.

Відповідно, справедливими виявилися викладені автором 2005 року скептичні оцінки наслідків Помаранчевої революції щодо того, що вона не породила регулярну практику громадського контролю над владою та зміну партійно-політичної системи³. Звідси історичні наслідки та оцінки Євромайдану залежатимуть від того, чи вдасться врешті досягти того, чого не вдалося у 2004-му.

Анатолій Єрмоленко

Цінності Майдану як всесвітньо-історичного явища

Наш круглий стіл називається «Ідеології Майдану», і, мабуть, така назва має сенс, адже навряд чи можна стверджувати, що поняття ідеології стало цілковито антикварним. Згадаймо, тільки у ХХ сторіччі дослідженню та критиці ідеології присвятили свої твори такі філософи, як Карл Мангайм⁴, Поль Рікер⁵, Юрген Габермас⁶, Дитрих Бьолер⁷ та ін. Проте, мабуть, складно ідентифікувати ідеології Майдану саме як ідеології, адже виникає запитання, що мають на увазі, коли йдеться про ідеологію. Тут я хотів би підтримати концепт Володимира Єрмоленка щодо дифузійності ідеологій та взаємопроникнення цінностей, зокрема й на Майдані, який ідеологічно був певним міксом різних поглядів, ціннісних уподобань і, власне, ідеологій.

³ *Галушко К.* Парламентаризм в политических традициях Украины и приоритеты политической элиты // Zur Anatomie der Orange Revolution in der Ukraine / Herausgegeben von I. Bredies. — Stuttgart, 2005. — S.41—84.

⁴ *Mannheim K.* Ideologie und Utopie. 8. Auflage. — Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1995.

⁵ *Рікер П.* Ідеологія та утопія. — К.: Дух і літера, 2005.

⁶ *Habermas J.* Technik und Wissenschaft als "Ideologie". — Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1969.

⁷ *Böhler D.* Metakritik der Marxen Kritik der Ideologiekritik. Prolegomenon zu einer reflektierten Ideologiekritik und Theorie-Praxis-Vermittlung. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1971.

Як на мене, краще було б говорити про «цінності Майдану». Адже первинним поштовхом до Майдану став саме захист європейського вибору, європейських цінностей, задля чого й вийшли українські громадяни, протестуючи проти брутальної зневаги влади до свого народу. Нагадаю, це основні цінності: свобода, справедливість і солідарність, які є не тільки європейськими, а й універсалістськими за змістом.

Згадаймо, окреслені мною основні цінності свого часу було висунено німецькою соціал-демократією як продовження і конкретизацію політичних гасел-цінностей Великої французької революції (свобода, рівність, братерство), узasadничених ідеями Просвітництва. Згодом ці цінності були запозичені й ідеологами-теоретиками та функціонерами ХДС/ХСС, які, щоправда, дещо змінили їхню конфігурацію, й вони постали в такій послідовності: свобода, солідарність, справедливість, що наразилося на критичний аналіз у статті «Трюк зі словами» теоретика соціал-демократії Г. Грабен⁸. А останньої третини ХХ сторіччя й початку ХХІ-го таке міксування є вкрай поширеним явищем.

Та, урешті-решт, ці фундаментальні цінності лягли в основу ціннісно-нормативної системи Євросоюзу, викристалізувавшись у процесі її становлення. Зокрема, у статті 2 проекту Конституції для Європи 2005 року була сформульована їхня сутність: «Союз заснований на цінностях поваги людської гідності, свободи, демократії, рівності, правової держави, а також дотримання прав людини. Це цінності спільні для країн-членів співтовариства, яке характеризується плюралізмом, терпимістю, справедливістю, солідарністю та відсутністю дискримінації»⁹.

Але «Революція Гідності» є, мабуть, найвлучнішим визначенням тих подій, що відбулися на Майдані. Звісно, Майдан зібрався, аби захистити євроінтеграцію з її цінностями, коли влада, постійно зазначаючи цей вибір, розвернулася на сто вісімдесят градусів від нього, не узгоджуючи цього кроку з народом, хоча гасло «дослухаюся до кожного» було одним із гасел Януковича в передвиборній кампанії.

Фактично влада звела народ до стану об'єкта маніпулювання, використовуючи брутальні соціальні й політичні технології, зокрема й ідеологію як хибну свідомість (у Марксовому розумінні), викривлену комунікацію в термінах Габермасової етики дискурсу або в Бодріярівому чи Блюдорновому розумінні як симулякри й симуляції. Тому, говорячи про ідеологію, чи ідеології Майдану, варто зазначити, що тут радше йдеться насамперед про вибір на користь названих європейських цінностей, до яких слід додати й цінність відповідальності, узasadничену гідністю. Хоча був і контрагент Майдану — Антимайдан, який і утворювався, і спонукався саме ідеологією, скерованою

⁸ Graben G. Der Trick mit den Worten // Worte machen keine Politik. Beiträge zu einen Kampf um Politische Begriffe. — Hamburg, 1976. — S. 40.

⁹ «Договір, що встановлює Конституцію для Європи», стаття 1–2.

цінічним розумом влади, тобто ідеологією у щойно окресленому вузькому значенні. Це вкрай важливо, з огляду на той факт, що у світі, зокрема в Європі, поширюється й набуває обертів зворотна тенденція, що спирається на партикулярні, етноцентричні, націоналістичні цінності.

Я вперше взяв участь у тих подіях, коли зі студентами здійснював спільну ходу від Могиланки, через Андріївський узвіз, Михайлівську площу і т.д., аж до самого Майдану незалежності. І ось перше враження: я зрозумів величезну потугу нашої молоді, що не дасть владі загальмувати й сплюндрувати європейський вибір. Друге враження: рухаючись разом із усіма через підземний перехід до Майдану незалежності, почув, що якась жінка з натовпу з неприхованим роздратуванням, навіть злістю, штовхнула одну студентку зі словами: «Вместо того, чтобы протестовать, лучше учились бы!» І в мене тоді з'явилося передчуття, що цей Майдан уже не буде схожим на Майдан 2004 року, коли українці тішилися з того, що він був мирним, навіть дещо карнавальним, що пов'язано начебто з рисами національного характеру українців. Але щойно влада почала наступ на основні цінності й права громадян, понад те — брутально застосувала силу, наш народ показав інший характер: готовність до спротиву, самопожертви, щоб захистити свою свободу.

Що це за явище Майдан? По-перше, зауважу ізнов, що це не перший такий масштабний виступ українського народу. Був Майдан 2004 року, Помаранчева революція, і вже багато сказано й написано про це, зокрема і в нашому Інституті філософії відбулися конференції, на яких обговорювалися наслідки й уроки того Майдану¹⁰. Були й інші Майдани (податковий Майдан тощо), Майдан триває й досі і, мабуть, триватиме й надалі. Проте хочу зазначити, що, по-перше, Майдан як Помаранчева (перша) революція так само був інспірований свавіллям влади, яка цинічно фальсифікувала результати виборів, і народ виступив проти цього. Тому і перша революція була проявом гідності українського народу. Можливо, зараз ще й зарано говорити про здобутки та уроки другої української революції, але варто починати таке осмислення. Я хотів би зауважити тільки деякі моменти.

По-перше, великий здобуток Майдану — це формування громадянського суспільства та політичної нації в Україні, коли люди об'єднуються і гуртуються незалежно від етнічної, релігійної, мовної належності, захищаючи свої права і свободи. Адже до цього громадянське суспільство в Україні хоча й формувалося, проте цей процес відбувався вкрай повільно і мляво і спирався насамперед на громадські (неурядові) організації, фінансовані здебільшого закордонними фондами. Проте сучасне громадянське суспіль-

¹⁰ Див.: Цінності громадянського суспільства і моральний вибір: український досвід. — К.: Етна-1, 2006; Громадянське суспільство в Україні за доби глобалізації: ціннісно-нормативне та інституційне забезпечення його розбудови. — К.: Інститут ліберального суспільства, 2007.

ство, що формувалося і формується після Майдану, це насамперед форми самоорганізації, які утворюються, так би мовити, знизу. Особливо це виявилось у волонтерських рухах, що оприявнилися з початком агресії з боку Росії. Важливим є й той факт, що ці організації набагато більше впливають на владу, ніж після попередніх виступів, утворюючи певне силове поле громадянського контролю й тиску на можновладців.

По-друге, вважаю, що цей Майдан став всесвітньо-історичним явищем. Ми знаємо, існують різні реакції у світі на цю подію, зокрема й на Заході. Мені відома реакція деяких німецьких філософів, зокрема Д. Бьолера, в листуванні з яким я постійно відчував і відчуваю солідарність і тоді, під час Майдану 2004 року, і зараз під час Революції Гідності (2013–2014 років), і особливо після початку російської агресії. Саме Бьолерові належить оцінка Майдану як всесвітньо-історичного, а не суто українського явища. Як зауважує цей відомий німецький філософ у Передмові до українського видання книжки «Відповідальність за майбутнє з глобальної перспективи», яка щойно вийшла в моєму перекладі, «Майдан за доби цифрових технологій є *всесвітньопублічним*»¹¹. Ба більше, такий Майдан, додає філософ, може стати «ефективним засобом делегітимації політики насилля і терору, зокрема, у вигляді політики путінізму»¹².

Але тут вкрай важливим є ще й уточнення, яке вжито у визначенні значення Майдану: «за доби цифрових технологій». Тобто Майдан не обмежується топографічно власне Майданом незалежності. Хоча той факт, що люди, обстоюючи свої права і захищаючи свою гідність, вийшли, фізично, так би мовити, у своїй тілесності, ризикуючи, а то й жертвуючи своїм здоров'ям і навіть своїм життям, уже є величезною подією. Однак, мабуть, це поняття набагато ширше, повторюю, саме за доби цифрових технологій. Зміст і значущість його виходить далеко за межі і нашого Майдану незалежності, і нашого Майдану з назвою «Україна» — ще й тому, що Україна знову постала в центрі світових подій, захищаючи фундаментальні цінності і каталізуючи демократичні процеси в глобальному масштабі.

Сергій Пролеєв

Феномен Майдану: словник опису

Неможливо осягнути феномен Майдану, якщо вести мову лише про Майдан. Треба зрозуміти, в якому суспільстві відбувся Майдан. Звісно, певні уявлення про наше суспільство є в кожного. Але якби ми спробували їх експлікувати, то постала б вельми строката картина.

¹¹ *Бьолер Д.* Відповідальність за майбутнє з глобальної перспективи. Актуальність філософії Ганса Йонаса та етики дискурсу. Переклад з німецької, післямова, примітки Анатолія Єрмоленка. — К.: Стилос, 2014. — С. 11.

¹² Там само.

Без з'ясування цих передумов та критичного зіставлення їх вся розмова дещо «зависає». Потрібен спільний смисловий горизонт.

Я спробував уявити, як би наше обговорення сприйняли безпосередні учасники Майдану. Гадаю, деякі поняття, що тут вживалися, деякі міркування для них були б чимось чужим — тим, що затуляє подію, а не створює можливості її кращого розуміння. І це проблема не тієї чи тієї позиції, а радше змісту і категорій теоретичної мови, якою ми узвичаєно користуємося. Майдан потребує суттєвих новацій у словнику політичного і соціально-філософського дискурсів.

Суспільна драма і конфлікт, які стоять за Майданом, одночасно і простіші, і гостріші, ніж наш дискурс. Щоб їх осягнути, треба пригадати ту точку, з якої почався Майдан. Зазвичай про нього кажуть як про Євромайдан і розпочинають із зібрання 21 листопада на Європейській площі. Вважається, що саме нехтування європейськими прагненнями українців з боку уряду спричинило протест у вигляді Майдану. Однак протест проти руйнування європейської перспективи хоч і був велелюдним і мав латентну широку підтримку, все ж ще не став тим рішучим суспільним рухом, який зрештою знищив тодішній політичний режим.

Цей Майдан розпочався вночі 30 листопада, коли зі звірячою і нічим не спровокованою жорстокістю був розігнаний студентський Євромайдан. На той час власне Євромайдан практично згас. У людей вже були куплені квитки, і на завтра вони збиралися їхати додому. І тут уряд вдався до розправи під глумливим, химеричним приводом встановлення ялинки, що призвело до нового спалаху. Саме як відповідь суспільства на насильство влади і розпочався Майдан. Це була реакція громадян, народу на розправу над невинними мирними демонстрантами. Не за політичне гасло (хоч би яким правильним воно видавалося), а за життя і гідність людей постав Майдан.

Так оприявнилася головна колізія, що стала рушійною силою Майдану. Її можна визначити досить просто. Після бруталного вчинку так званої влади стало очевидно, що всі ми — багаті й бідні, освічені й не дуже, мешканці столиці чи провінції — всі існуємо *в ситуації безправ'я*. Ми позбавлені прав. Ким позбавлені? В нашому діалозі лунало слово «держава». Однак ми, громадяни, не маємо справжньої держави. На її місці існує якийсь зловистий симулякр, який привласнив собі титул і повноваження держави.

Правдива ситуація полягає в тому, що у вигляді нинішньої української держави відбулося відчуження влади від суспільства, народу. В результаті цієї де-факто узурпації влада опинилась в руках вузького замкненого кола осіб (назвемо їх можновладці). Тому державні інститути, покликані обслуговувати суспільні інтереси, прагнути спільного блага і гарантувати права кожного учасника суспільства, стали інструментом забезпечення корисливих інтересів можновладців. Це і є основою загального безправ'я. Підкреслю: всеохопного безправ'я. Бо навіть можновладці й керівництво держави мають не права, а сильні позиції у владі, які й забезпечують їх привілейоване

і безкарне становище. Однак будь-які блага, основою яких є не право, а сила, — ситуація посутньо варварська і ненадійна.

Зі сказаного зрозуміло, що Майдан спричинений не просто брутальним актом насильства, який шокував суспільство. Насильство стало всеохопним, воно пронизує все суспільство. Безправ'я — це і є втілення і підсумок практики перманентного насильства. Тому повстання на Майдані було спрямовано не проти держави, воно не надихалося анархією. Навпаки, це спроба народу повернути собі державу, яка за законом — за Конституцією — саме йому належить. Адже саме народ є сувереном влади.

Його дії перебувають цілком у правовому полі Конституції, являючи собою вияв прямої демократії. Не всі знають чи звертають увагу на те, що українська Конституція безпосередньому народовладддю віддає пріоритет перед іншими формами урядування. Про це недвозначно промовляє, зокрема, п'ята стаття конституції: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу *безпосередньо* і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування». Як бачимо, «безпосереднє здійснення влади» народом передує «і органам державної влади та місцевого самоврядування». В цьому ж дусі стаття 69 Конституції встановлює, що «народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та *інші форми безпосередньої демократії*». Тому в умовах фактичного фіаско держави, коли державні органи замість виконання належних їм функцій стали знаряддями забезпечення привілейованого становища можновладців, народ був *змушений* до прямого урядування, яке, звісно, не може замінити діяльність інститутів, але може і повинно стати основою їх перевстановлення, переінсталяції. Цей процес лише розпочався і результат його на сьогодні — відкрите питання.

Зі сказаного вочевиднюється, що Майдан — не просто місце у центрі Києва і навіть не лише подія, яка відбулася рік тому. Це передусім процес навіть не оновлення, а перевстановлення держави силою безпосереднього народовладдя. Така практика і неординарна, і потенційно плідна, і містить чимало небезпек. Майдан як предмет соціально-філософської рефлексії важливий як символ і симптом. У ньому оприявнився широкий народний рух, який, своєю чергою, властивою йому спрямованістю та способом дії ставить питання про специфіку політичної практики сьогодення взагалі. І не тільки в Україні. Учасниками Майдану рухали певні прагнення, бачення суспільства, ті чи ті соціально-політичні та світоглядні ідеї. Але було б грубою помилкою зводити їх до єдиного ідейного знаменника, казати про якусь спільну ідеологію. Якщо застосовувати поняття ідеології у його власному сенсі, то ідеологій на Майдані було чимало і вони були доволі різні, інколи й контрадиктивні.

Хоч би як ми тлумачили феномен ідеології, вона завжди є виразом умонастрою і прагнень *частини суспільства*, певної соціальної групи. В ній заявляють себе — часто у вельми опосередкованій формі — конкретні со-

ціальні інтереси. Однак Майдан залишиться незрозумілим, якщо бачити в ньому *реалізацію інтересу*. Слушно Володимир Єрмоленко казав про *дарування* як особливість майданової практики. Самовідданість до самопожертви, безкорисливість — це відрізняло дії Майдану.

Якраз носії окреслених інтересів — представники політикуму, парламентська опозиція — виявилися радше маргіналами Майдану, хоч і промовляли весь час з його трибуни. Вони палко говорили, але рівень довіри до них залишався невисокий, вони не були правдивими речниками Майдану. Спільним умонастроєм Майдану були радше недовіра та навіть ідіосинкразія до будь-яких окреслених інтересів та розрахунків. Тому можна сказати: були певні ідеї, смисли, прагнення, були різні ідеології на Майдані, однак не вони визначали зміст дії, і не вони консолідували Майдан. Майдан, повторю, не як демонстрацію протесту, що відбувалася впродовж трьох місяців у центрі столиці, а Майдан як загальнонаціональний рух, що охопив всю Україну. І до цього руху треба залічити й політичних супротивників Майдану — тією мірою, якою вони виступали у форматі публічного протесту — широкого (не проплаченого, не штучного) і ненасильницького.

Попри відсутність єдиної ідеології, була спільність прагнень, спільність дії, спільність духу. Щоб зрозуміти природу цієї спільності попри все ідейне розмаїття, треба радше уникнути поняття ідеології, ніж його застосувати. Воно в цьому випадку більше вводить в оману, ніж пояснює. Перед філософською рефлексією постає завдання зрозуміти і визначити природу нової, неідеологічної форми єднання людей у широкому суспільному русі. Саме це скасування влади і повноважень ідеології і стало ідеологією Майдану, який заявив собою — як дія і рух — не частковий, а всенародний інтерес. І навіть не стільки інтерес, скільки принцип життя — те, що за всіх обставин має бути непорушною цінністю. Відбулося не просто повстання проти диктатури, злочинного режиму, брутальних розправ із громадянами. Відбувалася переінсталяція політичного життя, повернення в нього цінностей, які вже давно в українських реаліях були витіснені різноманітними корисливими інтересами. Як індивідуальними, так і колективними.

Казати про *ідеологію Майдану* некоректно тому, що *сам Майдан став ідеологією*. Це красномовно засвідчує вельми панічна реакція на Майдан із боку путінівського режиму та його пропагандистів. На нього реагують не як на подію, бодай і неприємну, у сусідній країні, як на явище суто українське, зумовлене ситуацією в суспільстві, відмінному від російського. Цілком очевидно, що несхожість умов, соціально-політичного контексту, зрештою ментальності робить перспективу повторення Майдану в Росії малоімовірною. Протест чи тим паче боротьба за повалення путінівського режиму матимуть суттєво інший вигляд. Це неважко передбачити. Однак ненависть викликає саме Майдан. Цим оприявнюється, що Майдан переїс рамки події й уже існує як символ, як політична та соціальна ідея. Тобто Майдан як спосіб протесту і його спрямованість сам став ідеологією.

Відтак, підсумовуючи: Майдан став практикою прямого народовладдя — в ситуації, коли соціальні та державні інститути повністю виявили своє банкрутство, неієздатність і навіть ворожість своєму призначенню. Це була відповідь на фактичну делегітимацію інститутів.

Як форма прямого народовладдя Майдан не обмежувався центром Києва, а охоплював *всі* міста України *незалежно від спрямованості* цих зібрань («проти» правлячого режиму чи «за»). Як такий Майдан постав як Віче — безпосередній вияв волі народу (яка, звісно, неоднорідна в собі і містить різні позиції). Через це казати про ідеологію Майдану некоректно: як Віче Майдан містив різні й навіть протилежні політичні позиції (ідеології). Віче знає лише одну ідеологію — пряме народовладдя як вища інстанція у державі.

Анатолій Єрмоленко: Цілком природно, що різні доповідачі бачать Майдан з різних ракурсів. Я згоден з Вами, що той автентичний Майдан (якщо можна застосувати такий вираз) розпочався саме тоді, коли влада брутально застосувала силу. Це справді так. Але насильство розпочалося вже тоді, коли народ відсунули і сказали йому: «Ось є такі дослідження, нам треба ближче до Росії бути, в Митний союз вступати». Це в принципі одного плану явища. Влада взагалі фактично ігнорує народ, і зараз цей процес триває. Діє принцип: «А що цей народ питати? Ми самі все вирішимо».

Сергій Пролєсв: Цілком підтримую Вашу думку. І я наголошував, що насильство має безліч втілень. Зазвичай кажуть про два Майдани, порівнюючи теперішній із його попередником десять років тому. Однак за спільності назви і деяких рис відмінного між ними більше, ніж подібного. Предтечею цього Майдану радше є не попередній Майдан, а Врадівка — теж жорстка реакція громади на розправу з боку влади. Принагідно хочу підтримати також іншу думку Анатолія Миколайовича — щодо всесвітньо-історичного значення Майдану. Це значення я б пов'язав не із сучасним всесвітнім інформаційним середовищем, яке робить конкретну подію усюди доступною, всесвітньо публічною. Головний сенс полягає в тому, що проблема, яку розв'язує Майдан, існує не лише в нашій країні. Вона актуальна фактично для всіх країн, і розвинуті західні демократії — не виняток. Так, в Україні проблема відчуження влади набула особливо потворних форм. Але і в найдемократичніших країнах права громадян вихолощуються, державна бюрократія перебирає на себе надто багато повноважень і стає малоконтрольованою, підміняючи собою народ. Це особливо наочно у випадку так званої євробюрократії — тобто чиновництва органів Євросоюзу. Тому питання народного, громадського контролю над державними інститутами і запобігання відчуження влади — це всесвітня проблема.

Віталій Нечипоренко: Повертаючись до назви нашого круглого столу. Сергію Вікторовичу, Ви казали про наявність на Майдані різних ідеологій. Чи могли б Ви якось узагальнено визначити ідеологію Майдану?

Сергій Пролєсв: Одна з назв цих подій — Революція Гідності. У принципі я насторожено ставлюся до палких, красивих назв. Однак це визначення

доволі влучне. Воно вказує на головний імпульс активності людей — відстоювання свого права мати реальні, не декларативні права. А відчуття права на права, розуміння, що права особи не можуть бути нічим заперечені і становлять основу всього іншого, — це і є гідність. Відстоювання людської гідності та заперечення насильства стали головними складовими духу Майдану.

Вахтанг Кебуладзе

Нерадикальна революція і нація як конструкт

Ідеологія Революції Гідності, яка відбулася на Майдані, була позбавлена рис політичного радикалізму.

Попри радикальність подій ідеологія Майдану була аж ніяк не радикальною. Можна погодитися з Володимиром Єрмоленком, що раціонально Майдан був ліберальним, хоча емоційно в декого був присутній правий радикалізм. А от ліворадикальні ідеї, на мою думку, не відігравали на Майдані істотної ролі. *Як модель суспільства Майдан пропонував не ліву ідеологію рівних можливостей, а ліберальну ідеологію рівних прав.* Ми вийшли боротися за свої права, й Майдан надавав нам рівні права брати участь в цій боротьбі без потурань і без огляду на наші вади та страхи. Кожний і кожна робив і робила те, на що був/була здатний чи здатна. Тому я не можу погодитися з іншою тезою Володимира Єрмоленка, а саме з тим, що організаційно Майдан був лівим. І на рівні самоусвідомлення, і на рівні організації він був ліберальним. Із цього випливає, що для осмислення ідеологій Майдану ми маємо послуговуватися опозицією ліберали — радикали, а не опозицією ліві — праві.

Лібералізм давався взнаки й у ставленні до церкви. Вона на Майдані сприймалася позитивно як інститут громадянського суспільства, коли була зі своїм народом, коли священники різних церков молилися і просто спілкувалися з людьми, про що говорив Юрій Чорноморець. Натомість коли представники УПЦ МП вийшли на нейтральну смугу між майданівцями й озброєними посіпаками злочинного режиму, коли ці священники стали обличчям до свого народу, не захищаючи, а стримуючи його від справедливого гніву, то наразилися на відразу й огиду з боку Майдану.

Радикальним Майдан не був і стосовно державної влади. Повстання Майдану було не проти державної влади як справедливої сили. Повстання Майдану було проти несправедливого насильства з боку злочинного режиму, яке завжди є наслідком втрати владою легітимної сили. Тому Андрій Бондар не зовсім правий, коли говорить про те, що Майдан був проти сильної держави. Майдан був саме проти слабкої держави, яка брак сили намагалася компенсувати застосуванням насильства.

Ганна Арендт у творі «Становище людини» дуже влучно пише про те, що насильство ніколи не може замінити владу. Сильна влада є продуктом здорового суспільства, і така сильна влада завжди інтегрує суспільство, породжуючи ще більшу силу. Насильство як прояв безсилля натомість завжди

дезінтегрує суспільство. Події на Майдані дуже яскраво ілюструють втрату владою справедливої сили. Ця втрата сили призводить до брутального застосування насильства проти мирних громадян, що, своєю чергою, зумовлює дезінтеграцію суспільства. Чи вдасться новій владі інтегрувати суспільство і в такий спосіб довести, що вона насправду є проявом суспільної сили, від цього сьогодні залежить свобода й процвітання нашої країни.

Ще одна умова успішного розвитку України — це відмова від примордіалістської концепції нації та перехід до модерністської концепції. Це означає, що націю ми маємо розглядати не як наявну, а як уявлену спільноту в термінах Бенедикта Андерсона. До речі, й цьому нас навчив Майдан, на якому пліч-о-пліч стояли представники всіх етносів, що живуть в Україні, і навіть громадяни сусідніх держав, які підтримували незалежну, вільну й демократичну Україну. Якщо і надалі ми будемо конструювати спільну українську політичну націю, а не апелювати до минулого, яке кожний інтерпретує у свій власний спосіб, це вможливить створення насправду незалежної, сильної, багатой та демократичної держави.

Володимир Єрмоленко: По-перше, мені здається, що протиставлення радикалів і лібералів також не працює в інтерпретації Майдану. Ліберали спочатку не сприйняли готовність радикалів до насильства, але згодом підтримали їх у цьому. Це й можна пояснити відчуттям Майдану як «спільного тіла», про яке я казав. У якусь мить ліберали відчули і себе, і радикалів частинами цього «тіла».

По-друге, чи можна вірити в уявлені речі й помирати за них. Я вважаю, що ні. Ми не віримо у сконструйоване, ми віримо в органічне і справжнє.

Вахтанг Кебуладзе: По-перше, цей короткий опис зміни ставлення лібералів до радикалів саме й підтверджує мою тезу про те, що Майдан треба описувати в термінах стосунків ліберальної ідеології і радикальної, а не в термінах протистояння лівих і правих. По-друге, я вважаю, що ми, напевне, можемо вірити у щось створене власноруч, наприклад у Майдан.

Андрій Бондар: Мені здається, що конфлікт між лібералами і радикалами було скасовано, коли ліберали прийняли націоналістичне гасло «Слава Україні! Героям слава!». Ліберали просто наповнили його іншим сенсом. Це націоналістичне гасло втратило суто націоналістичний характер. Я думаю, що це одне з головних ідеологічних див Майдану.

Вахтанг Кебуладзе: Так, насправду, коли з'явилися перші загиблі, тобто коли з'явилися реальні герої, ліберали остаточно прийняли це гасло. Адже одна з головних відмінностей лібералізму від націоналізму полягає в тому, що ліберали конструюють спільноту, до якої прагнуть належати, а націоналісти апелюють до вже начебто наявної спільноти.

Юрій Чорноморець: Тобто коли з'явилися перші жертви, уявлена спільнота перетворилася на реальну?

Вахтанг Кебуладзе: Ні, бо спільність із загиблими завжди є уявленою, адже їх уже немає з нами.

Євген Бистрицький — доктор філософських наук, в. о. завідувача відділу філософії культури, етики та естетики Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ.

Андрій Бондар — український поет, публіцист, перекладач, член Асоціації українських письменників (1998), лауреат премії видавництва «Смолоскип» (1997).

Кирило Галушко — кандидат історичних наук, автор статей з історичної публіцистики у виданнях «Український тиждень», «День», на сайтах «Україна Інсогніта», «Українська правда» та ін.

Анатолій Єрмоленко — доктор філософських наук, професор, заступник директора з наукової роботи, завідувач відділу соціальної філософії Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України.

Володимир Єрмоленко — кандидат філософських наук, доктор політичних студій (EHESS, Париж), докторант Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ, старший викладач НаУКМА.

Вахтанг Кебуладзе — доктор філософських наук, доцент кафедри філософії філософського факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Сергій Пролєсв — доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту філософії НАН України, президент Українського філософського фонду.

Юрій Чорноморець — доктор філософських наук, професор кафедри культурології НПУ ім. М.П. Драгоманова, провідний сучасний український теолог і патролог.
